
A magyar politikatudomány hagyományai

OTTLIK LÁSZLÓ (1895-1945) a két háború közötti konzervatív akadémiai filozófusnemzedék egyik legismertebb és legtermékenyebb képviselője volt. Állam- és bölcsészettudományi diplomáinak megszerzése után, az 1920-as évek legelején a marxizmus társadalomelméletéről írja filozófiai debütáló munkáját (A marxizmus társadalomelmélete, Bp., 1922), majd 1926-ban jelenik meg A társadalomtudomány filozófiája című munkája. Könyveivel párhuzamosan jelennek meg első tanulmányai a korszak vezető akadémiai folyóiratában, a Társadalomtudományban, illetve a Szekfű Gyula és Bethlen István nevével fémjelzett Magyar Szemlében. Az 1920-as-1930-as években gyakran foglalkozik a nacionalizmussal, illetve a nemzetkérdéseivel, valamint a demokrácia és a diktatúra elméleti kérdéseivel.

Ottlik a korszakban korántsem egyedülálló módon demokráciát és diktatúrát nem egymást kizáró politikai rendszerekként definiálja: a diktatúra ellenfeleként nem a diktatúrát, hanem a liberalizmust jelöli meg. A 30-as évek második felében maga is szembenéz a korszak által felvetett problémákkal, de például a nép (völkisch) elvének szélsőséges túlhajtását elutasítja. Utolsó éveiben átfogó munkákat publikál: A politikai rendszerek története. Középkor és újkor a világháborúig (Bp, 1940), A politikai rendszerek (In: A mai világ képe II. kötet, A politikai élet, Bp, 1939), Bevezetés a politikába (Bp, 1943). A közölt szövegrészlet ez utóbbi munkájából való.

1944 őszén a szovjet és román hadsereg elől Ottlik Kolozsvárról Budapestre menekült. 1945 januárjában a János kórház közelében, nem messze lakásától, eltűnt, nem tudni pontosan, mi történt vele.

Ottlik László viszonylag rövid munkássága első-sorban a pártpolitikával, a közvéleménnyel és a köz-érdekekkel foglalkozó kutatók számára érdekes lehet ma is. Bár fogalomhasználata és főként szemlélete érthető módon magán viseli korának minden ellentmondását, de számos, a mai politikatudomány számára is figyelemreméltó összefüggést fogalmazott meg a kormány- és ellenzéki pártok viszonyrendszerére, a közvélemény kialakulására és változására és a politikai rendszerek mibenlétére vonatkozóan. Ottlik a két háború közötti korszak hazai konzervatív tudományának jelentős alakja.

OTTLIK LÁSZLÓ

Bevezetés a politikába*

A KÖZVÉLEMÉNY

Nincsen olyan politikai rendszer, amely a politikai vitát, megbeszélést teljesen kizárná. Hiszen még a leggőgösebb autokrata is tanácsadókkal veszi körül magát. Es a fejlődés gyakran megfigyelhető „poláris” tényei közé tartozik, hogy mind a kedvező, mind a kedvezőtlen viszonyok egyaránt növelik a politikai vita hullámgyűrűit. Kedvező viszonyok között ugyanis a kultúra is kedvező fejlődésnek indul és ezáltal egyre nő azoknak a művelődő rétegeknek a köre, amelyekben a politika iránt való érdeklődés, a „politizálás” szenvedélye elháríthatatlanul kifejlődik. Ha pedig a fejlődés kedvezőtlen, ha elszaporodnak a bajok, akkor az országban terjedő nyugalanság, elégedetlenség azoknak a politikailag már aktív, „ellenzéki” elemeknek malmára hajtja a vizet, amelyek ez elégedetlenség további szításával a politikai hatalom birtokosainak gondjait növelni igyekeznek, hogy azok kénytelenek legyenek a hatalom rúdjánál nekik is helyet adni, vagy kenyértörésre juttatni a dolgokat.

Az így kifejlődő, többé vagy kevésbé nyilvános, többé vagy kevésbé szenvedélyes vita, amely a hatalom birokosai és „ellenzékiük” között folyik¹, szükségkép bajvívó „félé” fokozza le a kormányzó hatalmat, amelynek pedig a politika, a kormányzás dolgaiban nem peres félnek, hanem döntőbírónak kellene lennie. Ezt a szerepét mindinkább egy másik, egy anonim hatalmasság veszi át: a „közvélemény”.

* A közölt részlet megtalálható Ottlik László: *Bevezetés a politikába* c. kötetben (Királyi Magyar Nyomda, 1941.) 36–41. o.

A közvélemény feltevésünk szerint a végső társadalmi realitás: az, ami hat, amit a társadalmi és politikai áramlatok kifejezni, megformálni igyekeznek, amelyet valahonnan a társadalmi valóság legmélyéről iparkodnak a felszínre hozni. Magán a felszínen a „világnézeteket” látjuk: de ezekbe az a meggyőződés tömörül össze, hogy a társadalom egyik vagy másik csoportja mit tart *kívánatosnak*. A közvélemény ezzel szemben a társadalomnak arról való felfogása, hogy mi az adott pillanatban a „realitás”, vagyis, hogy melyik az a világnézet, amelynek a fennálló körülmények között túlnyomó győzelmi esélyei vannak. A világnézetnek *állásfoglalás*, a közvéleménynek *megállapítás* jellege van. A világnézet küzdelemre készítet, de a közvélemény dönti el, hogy ebben a küzdelemben kinek lesz igaza.

A közvélemény más szóval az az „egyenleg”, amely a világnézetek erőviszonyait méri. A világnézetek sohasem „hódítanak” abban az értelemben, hogy valakit más meggyőződésre bírnak, mint amire egyénisége, nevelése és körülményei szerint hajlamos, de úgy hódítanak, hogy meggyőznek valakit az ellenállás hiábavaló voltáról és önfenntartási ösztönét úgy befolyásolják, hogy igyekezni fog valamiképp az ellentábor nézeteivel megalkudni. Ebben van a „propaganda” jelentősége: a propaganda ereje nem abban van, hogy intelligens érvekkel meggyőz, hanem abban, hogy az ellenállást egyre fokozódó szuggesztióval megtöri. (Ugyan kit győzött meg valaha egy szívós könyvügygynök arról, hogy az ajánlott könyvet valóban meg akarja venni?) Az elhatározás csupán az ellenállóképesség fokozatos összeomlásával áll elő: az áldozatban percről percre jobban megérlelődik a meggyőződés, hogy az ellenállás céltalan és ezer indokot fog keresni arra, hogy „behódolását” saját lelkiismerete előtt igazolja. Természetesen sok függ minden ilyen esetben az illetőnek erkölcsi egyéniségétől, jellemerejétől és ezért lehetségesek minden társadalmi processzussal szemben hirtelen fellépő reakciók. Ezek mindig egy törhetetlen akaraterejű egyéniség, mint csomópont körül jegesednek ki: ezért mondotta Carlyle, hogy a hadvezér hadsereg nélkül is többet ér, mint a hadsereg hadvezér nélkül. Másfelől azonban a legerősebb egyéniség szerepét is körülhatárolja a sors, a meg nem másítható körülmények ereje – így válik egy vezetésre hivatott, példás jellemű egyéniség tragikussá, mint Tisza István –, vagy a szerencse, miről legfeljebb annyit lehet mondani a régi szállóigével: „Fortes fortuna juvat.”

Másfelől egy „győzelmes” közvélemény kialakulása lehet merőben annak a következménye, hogy a társadalom egyik vagy másik rétegében hanyatlik a vitalitás, a küzdőképesség és hogy ez a réteg önként adja ki kezéből az uralmat, vagy önként vonul vissza az uralomért folytatott szüntelen akaratmegfeszítést kívánó, idegőrlő küzdelemtől. A modern történelemszemlélet mindinkább hajlik arra, hogy a forradalmak sikerét a hatalom birtokosainak ilyen akaratgyengülésére vezesse vissza, ami

azután *in concreto* abban a felületi jelenségben mutatkozik meg, hogy a kormányzó csoport elveszíti hitét önmagában és önként „behódot” olyan világnézeteknek, amely ellentétben van politikai érdekeivel. A közvélemény megváltozása e szerint korántsem tételezi fel azt, hogy a társadalom széles tömegeiben vagy a „többségben” új vélemények, meggyőződések terjedtek el. A tömegnek és a többségnek a valóságban nincs „véleménye”: abban ösztönök és érzelmek uralkodnak; annak állásfoglalására mindig azok a vázolt energiaviszonyok lesznek döntő befolyással, amelyek a „közvéleményt” a társadalom intelligens, vezető rétegeiben kialakítják.² Éppen ez az oka annak a már fent említett jelenségnek, hogy egy erős, átütő energiájú egyéniség fellépésének hatása alatt a „közvélemény” szinte percek alatt fordulhat el eddigi irányából. És ez a hatás, éppen a tömegek passzív, emocionális természeténél fogva annál nagyobb, mennél dezorganizáltabb az állami apparátus, mennél kisebb szerepet játszanak a hierarchikusan megszervezett intézmények és alakulatok, mennél inkább előtérbe lép a tömeg, a formátlan, tagolatlan sokaság.

Azok a világnézetek tehát, amelyeknek erőviszonyait a „közvélemény” alakulása méri, a nagy tömegre mindig csak „apelálnak”, de valójában csak a vezető rétegekben vannak otthon. Ideológiáikat ezek a politizáló csoportok azután harci fegyverként használják fel abban a küzdelemben, amelynek folyamán a politikai hatalom kihívása vagy legalábbis befolyásolása érdekében a közvéleményt átformálni igyekeznek. Ez a harc időnként egyoldalú – és gyakran pirruszi – „győzelemmel” végződik, de a társadalom „normális” állapota e harc befolyása alatt hirtározó egyensúly, amely hol ezt, hol azt a világnézeti áramlatot emeli a magasba, de amelynek mindig valaminő tendenciája van – noha, mint mondtuk –, ez a tendencia is ingatag és minden pillanatban léphet fel olyan váratlan befolyás, amely irányát homlokegyenest elfordítja. Mindaddig azonban, amíg egy bizonyos tendenciát meg lehet figyelni, ez azt jelenti, hogy az egyik fél – tekintet nélkül a politikai hatalmi organizáció pillanatnyi birtokára –, előnyben, illetőleg hátrányban van a közvélemény mérlegén, és ezt érzi. A világnézeti harcok felek, igaz, olykor békét, fegyverszünetet, kompromisszumot kötnek egymással, de ez a kompromisszum az egyik vagy másik felnek kedvez, aszerint, hogy a közvélemény alakítása szempontjából melyik világnézet van előnyben: mert ez a fél okvetlenül erősebbnek érzi magát, és erejét mindegyre világosabban kidomborítani képes, amivel a másik felet állandóan növekvő szuggesztió alatt tartja; ez pedig emennek harci erejét, ellenállóképességét egyre gyengíti – a végső bukásig, hacsak valami váratlan fordulat nem áll be.

A kompromisszumos egyensúlyhelyzetben ezért egyik fél sem képes sokáig megállni: az egyik azért, mert érezvén gyen-

geségét, belátja, hogy elveszett, ha helyzetén javítani nem tud; a másik azért, mert érezvén erejét, állandóan nagy kísértésnek van kitéve, hogy pozícióját tovább javítsa, a teljes győzelemig.

A közvélemény gyökeres megváltoztatásának oka tehát a világnézeti győzelem – azaz vereség; a világnézetek visszaesésének és vereségének közvetlen oka pedig a küzdőerő hanyatlása a társadalmi csoportban, amely az illető világnézetének hordozója. Ezáltal a valóságban az jön létre, hogy a csoport szétesik, dekomponálódik. A csoport, mint mondtuk, mindig érdekcsoport, amely mindig úgy jön létre, hogy az egyesek bizonyos érdekei egy világnézetben „meggyőző” elvi kifejezést találnak. Mihelyt azonban a csoport megalakult, ennek egzisztenciáját, fennállását többé nem az egyéni érdekek összetalálkozása, hanem a csoportérdek érvényesülése határozza meg: ezt a csoportérdeket pedig teljes egészében a csoport világnézete képviseli. A csoport mindazonáltal csak addig állhat fenn, amíg a csoportot alkotó egyeseknek érdekeivel legalábbis nincs egyenes ellentétben, mert ellenkező esetben a csoport makacs ragaszkodása az „életéhez”, azaz világnézeti egységéhez, a csoportot alkotó individuumok pusztulását és ezzel a csoport eltűnését idézné elő. Amikor tehát a világnézeti harc a csoport tagjait választva el elé állítja, hogy választaniuk kell a csoport érdeke és egyéni érdekeik között, azaz más szóval, érdekeik és világnézetük között – akkor a csoportban benső válság tör ki: az „idealisták” és az „opportunisták” harca. Az idealisták a csoportnak, azaz voltaképp a csoport világnézetének fennmaradását fontosabbnak tartják, mint az egyesek fennmaradását, de mivel egyesek nélkül a csoport nem maradhat fenn, nem a csoport életéért, hanem a csoport dicsőségéért küzdenek: dicsőséggel akarnak meghalni, mert úgy vélik, hogy haláluk, sőt a csoport pusztulása árán is fenntarthatják világnézetüket, ha dicsőséggel buknak el. A csoport e felfogás alapján eszmeileg, *ideálisan* életben marad azáltal, hogy világnézetét fenntartja a dicsőség, s ez a világnézet később egy új csoportnak adhat életet, amely a régi csoportnak mintegy erkölcsi utóda: annak világnézetével erkölcsi tőkéjét, dicsőségét is örökli. A politikai „idealizmus” alaptanítása e szerint abban foglalható össze, hogy a dicsőséges halálból új élet fakad. Az „opportunizmus” ezzel szemben a „józan ész” álláspontjára helyezkedik, s azzal érvel, hogy az egyesek fennmaradása által a csoport elemei megmenthetők és így a csoport később rekonstruálható lesz, ha a körülmények kedvezőbbek lesznek. Azonban a valóságban a csoport sem így, sem úgy nem rekonstruálható, mert a csoport identitását alkotó világnézet semmi esetre sem lesz eredeti alakjában újjáéleszthető. Ami a valóságban fennmarad, az nem a csoport világnézete, hanem a csoport dicsősége. Ez a csoport emlékéhez fűződő dicsőség nem a csoport konkrét világnézetét tartja fenn, hanem csupán azt a *politikai eszmét*, amelyben az a világnézet maradandó kifeje-

zésre jutott; de az új csoport a régi eszmék revíziója, értelmezése által fog csak tudni magának új, harcos világnézetet teremteni, mert minden új helyzetben új fegyverekre van szükség.

Ha tehát eddig a világnézeteket nem választottuk külön a politikai eszméktől, elméletektől, amelyekben magukat maradandó módon kifejezik, amelyeket e célból a csoportok „adoptálnak”: ezentúl e fogalmakat világosan meg kell különböztetnünk egymástól. Azok úgy viszonyulnak egymáshoz, mint az absztrakt és a konkrét, mint a pohár és a bor, amely azt kitölti, és formájához alkalmazkodik: ahol a pohár az „örök” de magában élettelen eszmét, a bor az élő, ható, de múlandó világnézetet képviseli.

[...]

A PÁRTHARCOK DIALEKTIKÁJA

Noha ekképp a pártalakulás célja a politikai hatalom megszerzése, lényének belső törvényei szerint a párt kétségtől ellenzéki alakulat. Nyilvánvaló, hogy minden pártalakulás annál inkább számíthat sikerre, annál inkább ragadhatja meg az emberek fantáziáját, mennél határozottabban ellenzéki, azaz mennél élesebben fordul szembe a fennálló hatalommal.

Hiszen pártalakításra nincsen semmi szükség, ha nincsen semmi baj, ha a kormány kereke simán forog. Viszont annál inkább kedvez a közéleti légkör a „párttűtés”-nek, mennél több ok van az elégedetlenségre. Márpedig mennél gyökeresebben fordul szembe a párttűtő csoport a fennálló kormányzattal, annál fesztelenebbül ígérheti mindannak a megvalósítását, amit az emberek éppen legnagyobb méretekben nélkülöznek, amiért leginkább elégedetlenek: s ez éppen az, amit a fennálló hatalom nem tud, vagy nem hajlandó megvalósítani.

De más okok is vannak arra, hogy a pártnak lényéhez elháríthatatlanul tapadjon egy bizonyos ellenzékiesség. Politikai pártok szervezésében a vezető szerepet mindig olyan elemek játszószák, akik – jogosan vagy jogtalanul – hivatottságot, „küldetést” éreznek arra, hogy az ország vezetésében részt vegyenek, illetőleg akiket a politikai érvényesülés becsvágya fűt, s akik a fennálló hatalmi rendben egy vagy más okból nem tudnak megfelelő „pozíciókba” jutni. Ezek a vezetők a társadalom legkülönbözőbb rétegeiből kerülhetnek elő: őket éppenséggel a hatalmi viszonyokkal való – tárgyi vagy személyi – elégedetlenség s ebből fakadó „ellenzéki” hajlandóságuk hozza közös nevezőre, noha egyébként benső meggyőződések dolgában sokféle ellentét lehet – legtöbbször van is – is közöttük. Ebben az értelemben egyesülésük alkalmi kapcsolat volna és maradna, amely egyesek személyi becsvágyának egy vagy más módon történő kielégülése következtében hamarosan szétporladnék. Minthogy

azonban elegendő politikai súllyal bíró politikai mozgalmakat merőben vezetőkből szervezni nem lehet, a szervezők és vezetők kénytelenek „világnézeti alapra” helyezkedni, és programjukat úgy megfogalmazni, hogy az a társadalom szélesebb rétegeire is hatással legyen. A politikai pártoknak – mint mondottuk – legalábbis a társadalom egy vagy más osztályát kell mozgósítania s ezt éppen csak elvi, világnézeti alapon teheti. Márpedig elvi, világnézeti alapon mindig sokkal könnyebb ellenzéki szerepet játszani, semmint kormányozni.

Az ellenzéki bírálát annál hatásosabb, annál meggyőzőbb lehet, mennél kevésbé áll feladata magaslatán a kormányzat, mennél kevésbé képes a nap-nap után felmerülő feladatokat megoldani. A természetes józan ész álláspontján azt kellene mondani: íme, a hatalmasok képtelenek, alkalmatlanok arra, hogy az országot kormányozzák – álljanak félre és jöjjenek a helyükbe mások Ezek a „mások” természetesen mindig azok, akik az ellenzéki pártokat megszervezik és vezetik. Ezek valójában nem is igen szökták eltitkolni, hogy magukat az éppen kormányzó hatalmasoknál különb legényeknek tartják. Amde mivel bizonyítják ezt? A kormányzók alkalmatlanságát könnyű demonstrálni: de micsoda kezesség szól amellett, hogy a helyükbe kívánczók jobban meg fogják állni helyüket? Erre a kérdésre a válasz ez: a kezesség a bírálók, az ellenzéki politikusok *világnézeti helyességében* rejlik.

A politikai vita ekképp a gyakorlati bírálát alapjává a világnézeti bírálatot teszi. Ennek alaptétele e szerint az, hogy a kormányzat hibái a nem okvetlen és főképp nem kizárólag személyes képességeken múlnak – minden kormányzógarnitúrában akadnak többé vagy kevésbé tehetséges és tehetségtelen, jellemes és jellemtelen emberek – hanem azon, hogy helytelen világnézeti alapon állanak.

A bírálathoz ez a tétele nem csekély igazságot fejezhet ki. Nem kétséges, hogy vannak világnézetek, amelyek alapján még a legnagyobb államférfiúi génusz kormányzata sem lehet tartósan sikeres. Ebből azonban korántsem következik, hogy egy más, amazzal ellentétes világnézet alapján viszont minden tökfilkó meg tudná oldani az államélet nagy feladatait. S vajon nem mondunk-e kézzelfogható igazságot, ha azt állítjuk, hogy *ceteris paribus*, azaz bármilyen s tehát a leghelyesebb világnézet alapján is a nagy tehetségű és akaraterős államférfi kormányzata jobb, helyesebb lesz, mint a tökfilkóé, vagy akár csak az átlagos tehetségű vezetőké?

Ha pedig ez igaz, akkor nyilvánvaló az is, hogy a kormányzáshoz szükséges képességek – ismeretek, tapasztalatok, intuíciók, ítélőerők és erkölcsi tulajdonságok – fontosabbak, mint a világnézetek. De ennél tovább is mehetünk. A világnézetek kisebb vagy nagyobb „helyessége” nem azt jelenti, hogy azoknak a „hívei” kisebb vagy nagyobb mértékben képesek a helyes kor-

mányzásra, hanem azt, hogy egyfelől kisebb vagy nagyobb mértékben támogatják a kormányzókat értékes képességeik teljes kifejtésében; másfelől, megfordítva, kisebb vagy nagyobb mértékben gátolják a kormányzókat a köz szempontjából nemkívánatos hajlamaik, szenvedélyeik vagy rögeszméik szabad érvényesítésében.

A világnézet e szerint a legjobb esetben is csak másodlagos, járulékos tényezője lehet a kormányzásnak, amelynek sikere elsősorban az említett személyes képességek meglétén, illetőleg hiányán múlik. A világnézeti kritika súlya tehát annál nagyobb lesz, mennél kevésbé tud feladataival megbirkózni a kormányzat, azaz mennél kevésbé rendelkeznek tagjai azokkal a képességekkel, amelyek a sikeres kormányzáshoz szükségesek. Mennél több hibát követ el a kormány, annál inkább nő azoknak a tekintélye, akik vele legélesebben szembeállanak, akik a legélesebben ellenzéki álláspontot foglalják el. Ámde mennél gyökerebben ellenzik valamely politikai párt, annál inkább fog világnézeti alapon felépült bírálata mindarra kiterjedni, ami a kormányzat vitelével összefügg s annál inkább fogja a kormányzati rendszernek s a kormányzó világnézetek terhére írni azokat a „bűnöket” is, amelyek az adott viszonyok kényszeréből, sőt egyáltalában minden kormányzati tevékenység természetéből erednek. Ha tehát egy ellenzéki párt hatalomra kerül, sok mindent „revideálni” lesz kénytelen, amit az ellenzék korábban bírált vagy hirdetett.

Ezek a revíziók mindazonáltal nem érinthetik az illető párt világnézetét, hiszen ez elvtagadást, hittagadást jelentene s a pártot nem csupán erkölcsi alapjaitól, hanem metafizikai azonosságától is megfosztaná. Minden világnézet azonban valami relatívnak bizonyult: relációnak, amely két abszolútumnak egymással való összefüggését fejezi ki. Ez a két abszolút adat, amellyel egy politikai párt világnézetét meghatározhatjuk, egyfelől politikai eszméinek foglalatja, másfelől ama társadalmi osztályhoz tartozó embertípusnak jellegzetes gondolkodásmódja, amelyre a párt elsősorban apellál, amelyből híveinek törzsökös táborra, közönsége kikerül. A politikai hatalomért vívott harcában, taktikai helyzetéhez képest, a párt hol politikai eszméit – szoros értelemben vett világnézetét – tartja inkább szem előtt, hol azt az osztályt és a hozzá tartozó embertípust, amelyre elsősorban támaszkodik. Ehhez képest gyakorlati attitűdje inkább *individualisztikus*, vagy inkább *kollektivistikus* hangsúlyt fog kapni.

Hogy értsük ezt? Mondottuk, hogy minden politikai párt azon a címen formál igényt a hatalomra, hogy az ő tagjai vallják és hirdetik „a” helyes – és ezért közérdekű – nézeteket. Ez az indokolás *individualisztikus*, mert az egyének értékét emeli ki, akik önkéntes belátással magukévá tették ama helyes nézeteket. Elvben erre mindenkinek egyenlően képesnek kell lennie, aki em-

ber. „Ember”, azaz eszes lény mivoltunkból ugyanis következik az a képesség – logikum –, hogy belássuk, és az a kötelesség – etikum –, hogy elismerjük és hirdessük az igazságot. Individualista nézetek ekképp logikailag szorosan összefüggenek az emberi egyenlőség eszméjével. Az viszont – mondtuk – ugyancsak „emberi” gyarlóságunk következménye, hogy minden igazságot akkor ismerünk fel legkönnyebben, és akkor ismerünk el legszívesebben, ha az összhangban van érdekeinkkel. Ezért fordul minden párt elsősorban ahhoz az osztályhoz, amely ekképp legkönnyebben és legszívesebben teheti magáévá „a” helyes, „az” igaz világnézetet. Ez a tényállás a párt szemében áttöri, vagy legalábbis homályba állítja az emberi egyenlőség eszméjét, és bizonyos rangsort teremt az emberek mint egyének sokaságában: őket értékesebb és kevésbé értékes, vagy éppen értéktelen típusokba osztályozza. Amikor pedig a párt erre a rangsorra van tekintettel, e hozzá legközelebb álló osztályt, mint egészet tartja szem előtt, s a hatalmat azon a címen igényli, hogy ő képviseli a társadalom legértékesebb osztályát, a társadalom „elit”-jét. Ez az indoklás kollektivistikus, mert nem az egyének logikái és etikai erőfeszítéssel megszerzett belátására, meggyőződésére hivatkozik, hanem egy eo ipso magasabb rendű embertípus konstitúciójára, és voltaképp nem egy párt tagjaiból álló sokaságnak, hanem amaz embertípus *példányaiból* álló kollektív egésznek nevében igényli a hatalmat.

Ha most már a pártszervezők optimisztikusan, bizakodóan ítélik meg mozgalmuk kilátásait, ha azt hiszik, hogy a politikai hatalmat „rohammal” tudják elfoglalni, arra fognak hajlani, hogy kollektivistikus hangsúllyal fogalmazzák meg eszméiket. Ez tehát azt jelenti, hogy annak az osztálynak embertípusát, amelyre a pártalakulás „apellál”, a többinél különbnek, a nemzet vagy az egész emberiség elittípusának tüntetik fel, s e magasabbrendűség alapján nyílt igényt formálnak arra, hogy az „egész”-et – „a” nemzetet, „a” társadalmat, a civilizációt; vagy az emberiséget – ez az osztály képviselje s e révén a társadalom többi elemén uralkodjék, a politikai hatalom monopóliumát magának tartsa fenn. Ha azonban a csoport helyzete óvatosságra int, vagy ha az a közvetlenül agresszív fellépésre még nem látszik elég erősnek, harci attitűdjét individualisztikus hangsúllyal fogalmazza meg és az emberi egyenlőség eszméje alapján tagjainak a hatalmon levő csoport tagjaival egyenlő jogokat, egyenlő szabadságot vagy egyenlő boldogságot követel.

A közvélemény egyensúlyváltozásai szerint az egyes politikai pártok e dinamizmus segítségével szinte észrevétlenül tudnak attitűdöket változtatni, a nélkül, hogy világnézetüket megváltoztatnák. A „kollektivistá”, ha kénytelen erőit „átcsoportosítani”, világnézetének érintetlenül hagyása mellett, nehézség nélkül hivatkozhatik a nálánál hatalmasabb ellenfél saját elveire, amikor magának és elvbarátainak – legalábbis – egyenlősé-

get és a hatalmasokkal egyenlő szabadságot követel. Ezzel szemben az „individualista”, ha hatalomra kerül, az emberi egyenlőségről vallott nézeteinek „épségben tartása” mellett, azokat kényelmesen értelmezheti úgy, hogy a maga csoportjának magjául szolgáló osztálytípust tekinti az „ember” reprezentatív, standard típusának és az egyenlőségre, szabadságra és boldogságra való jogot, pusztán azok számára reklamálja, akik *vele* egyenlőek. Azoknak a létezését pedig, akik *vele* nem egyenlőek, merő visszaélésnek minősíti, s ezért jogot a formál arra, hogy azokat a maga csoportjának alávesse, avégből, hogy belőlük megfelelő átformálás által „normális”, *vele* egyenlő embereket neveljen; s ha erre nem alkalmasak, őket is kiküszöbölje, „likvidálja”, vagy legalábbis ártalmatlanná tegye.

A gyakorlatban az erők ilyen átcsoportosítását megkönnyíti az a tény, hogy a politikai mozgalmak, pártok eszméi sohasem öltének elméletileg „tisztá” alakot, hanem azokba már eleve is vegyülnek olyan elemek, amelyek a pillanatnyi szükségletekhez való többé vagy kevésbé rugalmas alkalmazkodást megkönnyítik. Így végső legitimációjuk szerint kétségkívül kollektivistikus elméletek mindig megengednek egy másodlagos, individualisztikus legitimitást oly módon, hogy a csoportjukhoz tartozó egyének fennmaradását és boldogulását, életük, szabadságuk és jólétük biztosítását a „köz” magasabb érdekében megóvándó értéknek s így a főcélnak közvetlenül alárendelt legitim mellékcélnek tekintik. Ilyenformán látjuk, hogy a közjólét előmozdítása a felvilágosult abszolutizmusnak irányadó elve lett, s így kerül a „szociális” gondolat a nemzeti dicsőség, mint főcél mellett a fasizmus és a nemzeti szocializmus világnézetébe. Viszont a végső elemzés szerint individualisztikus elméletek sem mondanak le az államegység fogalmáról: hiszen az állam céljára, a hatalom legitim gyakorlatára vonatkozó nézetek függetlenek az államformára vonatkozó eszméktől. Az állam célja az individuumok boldogsága, ámde az államot hordozó individuumok egyetlen „szuverén” kollektivitásnak tagjai, amelynek *nevében* az egyének érdekeit szükség esetén gyökeresen korlátozni is lehet. Ez a dialektika a célokról ily módon, az eszközökre is áttérjed, és noha a kollektivismusból logikusan az etatizmus következik, a valóságban a kollektivisták politika a körülményekhez képest messzemenően türelmes lehet az egyének szabadságát illetően, ami azt jelenti, hogy gyakorlati magatartása sokszor egyáltalán nem különböztethető meg liberális elvi alapokon álló rendszerek politikájától. Az individualista pedig, aki következetesen liberális is kellene hogy legyen, a törvényhozás szuverenitásának elvi alapján kényelmesen elmehet az egyéni szabadság „közérdekű” korlátozása terén olyan szélsőséges határokig, ahol a szabadságnak már éppen csak az elvi illúziója marad meg.

Mindazonáltal a hatalom biztos megtartása szentpontjából a hatalmon levő csoportnak jobb szolgálatot tesz egy

kollektivistikus politikai elmélet, s az individualizmus a dolog természete szerint, inkább az oppozícióban van helyén. A szilárd politikai vezetéshez ugyanis jó politikai lelkiismeretre, azaz saját ügyünk erejébe vetett hitre van szükség. A jó politikai lelkiismeretnek ekképp két fő eleme van: az egyik saját ügyünk igazságába vetett meggyőződés – a másik az önbizalom, az erős hit abban, hogy ezt az ügyet is győzelemre tudjuk vinni. Ezt az erős hitet pedig voltaképp csak saját természetes felsőbbségünkbe vetett – mint láttuk, „kollektivistikus” szellemű – meggyőződés biztosíthatja. Az individualistának ez a – szükséges – önbizalma azonban állandó összeütközésben van az emberi egyenlőséget valló világnézetével, s ezért az individualista elveket valló csoport erőteljes vezetését mindig akadályozza „ortodox” individualista ellenzéki áramlatok keletkezése, ebben az esetben pedig a jó politikai lelkiismeret egyik főeleme: a küzdelem igazságosságába vetett meggyőződés ezeknek az áramlatoknak az ellenállását erősíti meg. Ezért van az, hogy a kollektivistista, ha szükséges, mindig teljes legalitással és tiszta lelkiismerettel tudja letörni és leigázni az ellene lázadó csoportokat és elemeket, holott az individualista ilyen esetben kénytelen a despotizmus és a terror eszközéhez nyúlni, mert az egyenlők leigázása, egyéni szabadságuk teljes megsemmisítése az ő elvei szempontjából nem legitimálható. A legvéresebb, legfékevesztettebb terror így mindig az emberi egyenlőség alapján álló individualista „emberbarátok” kezét mocskolja be. Ők nem formálnak jogot arra, hogy embertársaikat leigázzák: ők csupán az „emberiség ellenségei” ellen viselnek irtó hadjáratot. Ennek azonban nincs korlátja.

A kollektivistikus politikai gondolkodás mindazonáltal nem biztosíthatja a hatalom szilárd megtartását, ha a hatalmon lévő csoport vezetésében nem érvényesül a kollektivistista *szellem*, mely a csoportnak, mint egésznek érdekeit következetesen és határozottan fölébe helyezi a csoportot alkotó egyének közvetlen érdekeinek, és ezt a szempontot elegendő szilárd akarattal érvényre juttatja. Ez a szellem pedig éppúgy hiányozhatik egyébként kollektivistikus *világnézeteket* reprezentáló csoportok vezetéséből – Európa kimúlt „konzervatív” és „royalista” rendszerei, elsősorban a francia „Ancien Régime” tanúskodnak erről –, mint ahogy meglehet individualisztikus elveket hirdető csoportokban, amit Cromwell puritánjainak, a francia jakobinusoknak és az orosz bolsevistáknak példája bizonyít.³ Mihelyt pedig a csoport kollektivistikus szellemű politikai vezetésre, „kormányzásra” – többé nem képes – akár azért, mert belső lelki válságának esett áldozatául és saját ügye igazságában nem hisz többé, akár azért, mert a hatalom hosszú, kényelmes élvezete következtében tagjaiban hanyatlak a lelki erő –: akkor elérkezett az ideje annak, hogy a hatalmat önként átadja, vagy megkísérelje a kompromisszumot. A politikai harcnak racionális,

békés formába való öntése csak ilyen kompromisszumos megoldás keretében lehetséges, amely „intézményesen” biztosítja azt, hogy az önbizalmában hanyatló politikai tényező hatalmát megossza másokkal, vagy simán, megrázkódtatások nélkül átadja ellenfelének.

JEGYZETEK

- ¹ Az erőszak, amelyet a hatalom birtokosai eközben olykor igénybe vesznek, hogy elfojtsák a vitát, amelyre gyakran az ellenzék is erőszakkal – lázadó, terrorisztikus gesztusokkal – felel, s amelyet valamiképp mindig meg is kell indokolni (lélektani kényszer ez), maga sem egyéb, mint fázisa a vitának.
- ² „Kevesen gondolkodnak – mondotta Berkeley – mégis mindenkinek van véleménye.”
- ³ „Világnézet” és „szellem” között a különbséget talán így lehetne legtanulságosabban megvilágítani: „Világnézeten”, mint mondtuk, értékelő elméletet kell érteni, amely az emberektől bizonyos állásfoglalást és magatartást követel. Egy ilyen világnézettel szemben az egyes emberek attitűdje több különböző szinten mozoghat. Nevezetesen: 1. Egy világnézetet lehet „vallani” és hirdetni anélkül, hogy ez az illető benső meggyőződésének valóban megfelelő ne – pl. oportunizmusból vagy „stréberség”-ből. 2. Egy világnézet helyességéről bensőleg meg lehetünk győződve, anélkül, hogy szükségesnek tartanók a magunk magatartását annak megfelelően szabályozni. 3. Érezhetjük a szükségét e „konformitásnak” anélkül, hogy valóban képesek is lennénk azt megvalósítani. 4. Törekedhetünk is erre, de sikertelenül. 5. Magatartásunka tökéletesen áthatja az a szellem, amelyet az illető világnézet követel – anélkül, hogy ez tudatos, szándékos igyekezetünk eredménye lenne. 6. Világnézetünk, azaz tudatos meggyőződésünk a szellem, amely életünket, magatartásunkat jellemzi, áthatja, teljes összhangban van egymással.

